

SELVET SOM PRÆVERBAL KATEGORI Daniel Stern's spædbarn

Dion Sommer

Historiske opfattelser af selvet præsenteres kort, hvor det er hensigten at relativere enhver teori om selvet. Dernæst diskuteres Daniel Stern's placering inden for psykoanalyse og udviklingspsykologi, belyst især ved positionen vis-a-vis Margaret Mahler. Selv-begrebet hos Stern behandles. Udvalgte dimensioner i udviklingen af de præ-verbale selver og tilhørende begrebskonstruktioner præsenteres og diskuteres. Stern's teori lokaliseres inden for en universalistisk og essentialistisk tradition. Problemer forbundet hermed diskuteres i lys af kontekstuel og tværkulturel psykologi. Gennem en ekstrapolering forsøges Daniel Stern's teori indlejret i en kontekstuel ramme.

International udviklingspsykologi har især i perioden efter 1970'erne været karakteriseret ved en intensiveret paradigmatiske kamp om begrebsliggørelsen af barnet og dets udvikling, hvor især den psykoanalytiske metafor om det 'vulnerable barn' er vejet for 'kompetence-barnet' (Parke 1989, Schaffer 1993, Sommer & Langsted 1994). Kløften mellem kliniske og psykoanalytiske fortolkninger af udviklingens grundlæggende processer og strukturer og udviklingspsykologiske udsagn bygget på adfærdsforskningen er i samme periode blevet uddybet. I denne faglige brudflade og kamp om fortolkning placerer Daniel Stern's teori¹ om barnets udvikling af selvet sig centralt. Stern's redegørelse for barnets udvikling af selvet må som udgangspunkt kaldes en integrativ milepæl – et sjældent forsøg på at forene klinisk baseret erfaring om spædbarnet med den nyeste videnskabelige viden. Stern's metaforer for disse vanskeligt forenelige paradigmer er henholdsvis det 'kliniske' og det 'observerede' barn, og Stern opfatter sit projekt som en kreativ syntese mellem psykoanalyse og adfærdsvidenskab. På den ene side forsøger han at puste liv i det observerede barn med psykoanalytiske tolkninger og på den anden side at validere subjektiviteten med hjælp af adfærdsvidenskabelige data.

I en artikel af dette begrænsede omfang er det ikke muligt udtømmende at beskrive Daniel Stern's subtile teori om spædbarnets udvikling af selvet. Derfor har følgende strategiske selektion været nødvendig: Stern's bidrag til belysning af såkaldt normaludvikling er i brændpunktet, og ikke teoriens i øvrigt mange interessante kliniske implikationer. Kun udvalgte *præ-verbale* dimensioner af selvet – perioden mellem fødsel og 7/9 måneders

alderen – vil blive behandlet, da disse for det første må vurderes som særdeles originale bidrag i forståelsen af menneskets allertidligste udvikling. For det andet finder man især i Stern's grundopfattelser af barnets præverbale selver en række af de underforståede ideologiske præmisser, som det er hensigten i denne artikel at vurdere kritisk. Andre vigtige teorielementer, så som barnets oplevelse af et subjektivt og verbalt selv, må således vente.

Baggrunden: Selvet som historisk og ideologisk konstruktion

Ifølge Broughton (1986) er det 20. århundredes vesterlandske begreb om selvet opstået som slutresultatet af en lang historisk periode; gennem århundrederne er et afgrænset selv langsomt blevet udkrystalliseret og differentieret ud af almen filosofisk tænkning. En refleksion der har fundet sted i de metafysiske, epistemologiske, religiøse og moralske forestillinger, der gennem tiden har beskæftiget sig med begreber som virkeligheden, sindet, legemet, viden, Gud og sjælen. Den nutidige epistemologiske opfattelse af selvet, som emne for bevidstheden og som objekt for subjektets egen selv-refleksion, opstod som Fugl Fønix ud af den dualistiske kartesianske aske, hvor den dominerende opfattelse af mennesket før dette gik ud på, at subjektivitet ikke var differentieret fra en objektiv opfattelse af bevidsthed.

Katzenelson (1990) argumenterer ligeledes i sin historiske redegørelse for en række 'spaltninger', hvor den såkaldt 6. spaltning (Europa 400-1945) karakteriserer et subjekt, der med tiden udkrystalliserer et forholdsvis autonomt og fra omverdenen afgrænset selv². Det historiske perspektiv på det europæiske menneskes udviklingsprojekt (selv-omverden-som-stigende-spaltningsproces) betyder, at det ikke giver mening at tale om selvet som en universel foreliggende entitet. Enhver foreliggende selv-teori udtrykker en dobbelthed, hvor opfattelsen på samme tid kan reflektere en given epokes begreb om selvet, samt – hvis teorien ellers har 'empirisk korrespondens' – kan forklare individers faktiske oplevelse af sig selv i verdenen.

Psykologiske teorier om selvet kan endvidere anskues som kulturelle produkter, der kan studeres som en del af den kulturelle etos. Den sagligt begrundede forskning må udgøre kernen i psykologiens udvikling; men det gør den ikke værdifri. Bernth (1982) påpeger, at især spædbarnet er en 'udfordringskategori', der hovedsagelig defineres i *modsatning* til noget andet (f.eks. voksne). Men spædbarnet repræsenterer også fremtiden i svøb – er den sfinks, vi pådutter vore forhåbninger, ønsker og livssyn – og barnet er som udfordringskategori derved ikke kun defineret ved sin modsatning; det er på samme tid karakteriseret ved ideologisk kongenialitet. Derfor er det nok vigtigt, men ikke tilstrækkeligt, at relativere enhver teori om selvet i et historisk perspektiv; selv-teoriens ideologiske univers må

også vurderes. I princippet er den ideologifri humanistiske videnskab en fiktion, hvilket Bewab (1991) pointerer i sin kritiske metafor om den moderne psykologi: »Behind the worlds we construct, coloring both our logic and rhetoric, are the ideologies that give our world views their dominant cast. Such ideologies are complex and not easily analyzed (...) they are like sand at a picnic – they get into everything«. Med andre ord må Stern 'tages på ordet', hvilket gøres ved først at præsentere en række af hans teoretiske metaforer om selvet for siden at si det ideologiske sand ud af dem.

Mellem psykoanalyse og udviklingspsykologi

Ifølge Parke's (1989) review er både psykoanalytisk metateori og udviklingsteori som følge af ny børneforskning de seneste årtier blevet markant svækket, og divergenserne mellem forskningens barn og det psykoanalytiske barn er blevet voldsomt skærpet. En vurdering af Daniel Stern's særlige betydning for udviklingspsykologien bliver således vanskelig uden en belysning af væsentlige divergenser i forhold til dét teoretiske bagland, han har rod i, suget næring og inspiration fra, men også på afgørende måder har lagt bag sig.

Ikke blot er selvteorier, men også børnepsykologiens historie et klassisk eksempel på, at begrebsliggørelser af spædbarnet udtrykker både tids- og kulturspecifikke ideologiske børnesyn (Scarr & Dunn 1987), og i stigende grad er psykoanalysens ideologiske og mytologiske karakter blevet stærkt kritiseret (Peterfreund 1987, Rafael-Leff 1984, Haavind 1987).

På trods af inddragelsen af observationsforskning har Daniel Stern dybe rødder i psykoanalysen, når han formulerer sin teoridannelse om selvet som et dristigt forsøg på at »drage slutninger om barnets subjektive liv« (s. 14). Men han divergerer dog på en række punkter stærkt fra psykoanalysen, og Stern's opgør med klassisk psykoanalytisk epistemologi, især Mahler, bliver derfor betydningsfuld, da den rammer lige ned i tidens grundlagsdiskussioner om fortolkning af, hvad et barn egentlig er.

I klassiske psykoanalytiske og objektrelations-teorier ses de første livsår i menneskets udvikling som særlig afgørende, hvor barnets følsomhed over for sanseindtryk er stor, og især spædbarnsperioden er karakteriseret ved social dependens (Anna Freud (1965), Klein (1952), Mahler et al. (1975), Mahler & Fuhrer (1968)). Udvikling af en personlig adskilthed fra omverdenen sker således ifølge psykoanalytikerne Mahler et al. (1975) gradvist gennem det første leveår i barnets symbiotiske relation til moderen. Som de fleste af psykoanalytikerne efter Sigmund Freud var Mahler ikke interesseret i udviklingsprocessens progressive karakter. Parke (1989) understreger, at dette imidlertid fører bort fra den videnskabeligt baserede børne- og udviklingspsykologi, hvis primære interesse er at beskrive og forklare udviklingsmæssige forandringer over tid i et fremadskridende perspektiv.

Mahlers teori om individueringsprocessen (individets successive udvikling af adskilthed fra en anden person) hviler på disse afgørende spekulative præmisser:

1. Det spæde barn er 'normal autistisk'³ og uden nogen selv-organisierende processer.
2. En 'stimulusbarriere' opretholder denne tilstand og beskytter barnet mod omverdensindtryk.
3. Spædbarnet mangler kognitiv kompetence til selv-anden differentiering.
4. Hele barnets 'psykologiske fødsel' (erkendelsesmæssigt, emotionelt og socialt) hviler på en symbiose-relation mellem moder og barn. 'Primær fusionsdannelse' karakteriserer livets begyndelse.
5. Barnet er en primær vulnerabel organisme. Metaforer for omsorg og udvikling bliver derved 'primær dependens' og 'protektion'.

Stern divergerer på afgørende måde fra Mahler og hermed fra klassiske psykoanalytiske opfattelser ved at påpege, at »vnen til at indgå i blanding- eller fusionstilstande er *sekundær* og afhængig af en allerede eksisterende oplevelse af selv og andre (...). Først kommer dannelsen af selvet og andre, og først derefter bliver fornemmelsen af sammensmeltning-lignende oplevelser mulig« (s.79). Peterfreund (1978) og Cushman (1990) peger på, at psykoanalysens metapsykologi voksede ud af 1800-tallets vitalistiske, biologiske og hydrodynamiske videnskabssyn, som i stigende grad divergerer fra nyere tværvideenskabelige indsigter om barnet. En vurdering der ikke falder langt fra Stern's. Han påpeger, at den empiriske spædbarnsforskning har bidraget med en så massiv viden om tidlig perception, kognition og affekter, at psykoanalysen er bragt i defensiven.

Psykoanalytiske udviklingsteorier har som en tung arv fra Sigmund Freud ydermere den forudsætning til fælles, at udvikling antages at skride fra èt stadium til det næste, og at hver stadium ikke blot er en specifik fase i jeg'ets og det'ets udvikling, men også specifik hvad angår proto-kliniske problemstillinger. Stern fremhæver i sin kritik af psykoanalytiske udviklingsteoretikere, at de i forståelsen af ontogenesen, ved hjælp af den retrospektive kliniske metode, arbejder bagud i tiden. Deres mål adskiller sig desuden markant fra den videnskabeligt baserede udviklings- og børnepsykologi ved primært at søge at fremme en forståelse, ikke af normaludviklingen, men af psykopatologiens udvikling. Dette udgangspunkt tvinger dem ifølge Stern imidlertid til at placere udvalgte sygdomsbaserede kliniske problemstillinger *hos voksne* i en central udviklingsmæssig rolle også hos børn og i barndommen. Spidst formuleret medfører dette, at hvis forståelsen af det normale barns udvikling baseres på klassiske psykoanalytiske præmisser, da vil dette med uundgåelighed føre til to begrebsmæssige faldgruber: For det første, hvad her skal benævnes som den 'adulto-morfemiske' overbevisning' (Peterfreund 1978), dvs. at begreber hentet fra be-

skrivelser af voksnes (psykopatologiske) tilstande kan bidrage med valid information om udviklingsmæssige processer i barndommen. F.eks. beskriver det velkendte fænomen 'præverbal amnesi' spædbarnsperioden som det retrospektivt lukkede land, men på trods af dette faktum formuleres hos Mahler en teori om denne livsperiodes udviklingsmæssige milepæle baseret på en adultomorfemisk tilgang – med andre ord bliver Mahlers spædbarn projektionsskærm for voksnes livsproblemer.

En anden begrebsmæssig faldgrube, som Stern klart distancerer sig fra, skal her betegnes som den klassiske psykoanalytiske udviklingsforståelses 'patologisering af barndommen'. Det dækker over den antagelse, at normaludvikling i menneskets første livsfaser adækvat kan beskrives ud fra senere livsfasers patologi. Haavind (1987) kritiserer dette og finder det ikke muligt at opstille en antagelse om normale udviklingsprocesser baseret på eksempler fra afvigelse. For det første er overføringsværdien problematisk, da den 'kliniske population' næppe er sammenfaldende med den ikke-kliniske del af befolkningen hvad angår en lang række personlighedstræk. Field's (1990) diskussion af vulnerabilitet versus resiliens hos spædbørn peger på dette problem. For det andet ender man i en udviklingsmæssig reduktionisme gennem fremhævelse af bestemte (konfliktsensitive) udviklingsmæssige temaer på bekostning af adskillige andre, der i højere grad må vurderes som relevante for forståelsen af udviklingsprocessen.

Ifølge Parke (1989) dominerede som nævnt psykoanalytiske opfattelser før 1970'erne synet på børns udvikling, men disse teorier ses spille en begrænset rolle inden for fremtidig udviklingspsykologi. Blandt andet på grund af opfattelsen af barnets ontologiske vulnerabilitet samt grundlæggende metodeproblemer. Cushman (1991) kritiserer her Stern for blot at søge at 'modernisere' psykoanalysen ved at legitimere den videnskabeligt. Dette synspunkt overser imidlertid tre helt afgørende skift hos Stern i forhold til den klassiske psykoanalyse: I modsætning til psykoanalysen søger Stern for det første at beskrive og forklare den normative udvikling, og ikke patogene formers ontogenese. For det andet forstås udvikling som progressiv, dvs. fremadskridende i tid, og ikke som regressiv. For det tredje er mentale repræsentationer og/eller fantasier ikke udviklingens *sine qua non*; men barnets interpersonelle relationer i konkrete samspilsepisoder. Disse tre propositioner placerer derfor Daniel Stern som en af de få psykoanalytikere solidt inden for nyere børne- og udviklingspsykologi.

Det er hævdet, at enhver tale om psykisk virksomhed (herunder referencer til 'selvet') er udtryk for en mentalistisk fiktion, der ikke hører hjemme i udviklingspsykologien (Nyborg 1994). Om end ud fra andre argumenter, deles dette synspunkt ifølge Stern af udviklingsforskere, der med et empiristisk udgangspunkt til studiet af spædbørns adfærd afviser al tale om selvet. Men her skal Stern's placering som udviklingspsykolog – om end en af de utraditionelle – fastholdes. Begreber som selv-fornemmelser og præ-verbal oplevelse af kontinuitet, organisation og struktur er klart hypotetiske, inferentielle konstruktioner. Men det fremgår klart af opdaterede

standardværker i både børne- og udviklingspsykologi, at hvad angår forskning og teori, da indtager selvets udvikling en central placering i faget (Berk 1994, Salkind 1994).

Dog er den rivende udvikling inden for udviklingspsykologien, hvad angår både tværkulturel (Bernth 1982, Rogoff 1990) og såkaldt kontekstualistisk forskning (Reese 1991), så godt som fraværende i Stern's teori. Dette rejser, som det senere skal diskuteres, nogle væsentlige problemer ved teorien.

Selv-begrebet hos Stern

Stern's teoretiske projekt er at få indblik i barnets subjektive oplevelse af sit eget sociale liv, og dette gør han ved at placere *selvforfølelsen* i centrum for undersøgelsen af udviklingsprocessen (s. 15). Selv om kognition spiller en betydende rolle som struktur og organisator af psyken, da placerer Stern sig ikke i en kognitiv tradition; ved den markante tematisering af selvet som følelse og subjektoplevelse ligger han nærmere fænomenologien. Når selvforfølelse som subjektiv organisation udgør det centrale aspekt ved selvet er kognition, perception og hukommelse måske analytiske nødvendigheder, men de foreligger ikke som sådan for barnet. Stern siger om spædbarnets 'coenæstiske oplevelse', at »kognition, handlinger og perception som sådan eksisterer ikke. Alle oplevelser omstøbes så at sige i nye konstellationer ud fra det spæde barns samlede basale subjektive elementer« (s. 76).

Poulsen (1986) præsenterer en klassisk definition af selvet som bevidsthedsfænomen, en opfattelse med historiske rødder i rationalismen: »Selv er et udtryk, der bruges, når den situation skal beskrives, at oplevelsen eller bevidstheden får en refleksiv karakter, f.eks. når man er sig bevidst, at man er bevidst« (s. 376). Stern bryder radikalt med denne klassiske opfattelse af selv som selv-refleksion og bevidsthed om bevidsthed. Stern's definition af selvet forankrer den som både subjektivitet, rettet mod noget, samt psykens meget tidlige organisering. Barnets selv ses som et gennemgående opmærksomhedsmønster, der dukker frem i forbindelse med spædbarnets handlinger eller mentale processer, længe før barnet er sig bevidst om, at det er bevidst. Barnets omverdensbearbejdning foregår ikke tilfældigt og kaotisk, men besidder en tidlig form for organisation, og denne organiserende subjektive oplevelse er det præ-verbale eksistentielle modstykke til det objektiverbare, selvrefleksive og verbaliserbare selv. Selvet eksisterer således som subjektiv følelse før udvikling af selvbevidsthed, og selvet er i flere former til stede som intuitiv før-bevidst mental aktivitet. Selvets eksistens i præ-verbale former kan ifølge Stern i gryende form konstateres allerede ved fødslen (sandsynligvis allerede i det inter-uterine liv); en antagelse som adskiller Stern markant fra andre selv-teoretikere (f.eks. Mead-traditionen; (Mead 1934)). Almindelig er

den opfattelse, at sproget konstituerer selvet som reflektiv virksomhed (Damon & Hart 1991), og at selv- og sprog-udvikling dermed er to sider af samme proces. Her er det Stern's opfattelse, at selvrefleksion og sprog *ikke er oprindelige eller konstituerende* kilder til nogle af de mest grundlæggende dannelser af selvet, men at selvrefleksion og sprog primært kan virke som 'selv-afdækkende' og 'selv-transformerende'. Dvs. at om end sproglig betinget refleksion hos f.eks. det 4-årige barn efterhånden faciliterer meta-kognitive erkendemåder og konstituerer et 'verbalt selv', da giver sprog og selvrefleksion som senere udviklingstilgængeligheder mulighed for at afdække samt kan omforme præ-verbalt eksisterende selvoplevelser.

Følelsen af *personlig adskilthed og afgrænsethed* (på baggrund af interpersonel forbundethed) placeres af Stern som et meget tidligt særkende ved selvet. Så tidligt at ethvert udviklingstema, f.eks. autonomi som selvtryk, ikke kan lokaliseres som et specifikt udviklingsstadium, som det er almindeligt hos psykoanalytikere (Erikson 1950 og 1972), men som et *livstema* der i forskellige kvalitative udtryk kan ytre sig gennem hele livsforløbet uden nødvendigvis på et bestemt udviklingsstrin at være særlig betydningsfuld. Ved sit begreb om livstema forsøger Stern at transcendere stadieteoriernes periodisering af særlig sensitive udviklingstematikker, hvilket klart afspejler indflydelsen fra observationsforskningen. Det spæde barns voluntære retten blikket henimod eller bort fra en voksen er et enkelt eksempel på aktive, selvstændige handlinger, længe før Erikson's autonomistadium forekommer. Uklarheden er dog stor, for trods dette opstiller Stern alligevel en periodiseret rangfølge af selvets forskellige faser og de hertil hørende 'dannelsesfaser'. Faserne er relativt åbne for udvikling og senere rekonstruktion, men inden for selvets domæne tematiseres alligevel særligt sensitive udviklingsperioder⁴, hvilket afspejler den psykodynamiske indflydelse.

Ved sin definition af selvet som en relativ autonom entitet vægter Stern selvets grænser – ikke som et historisk og kulturspecifikt fænomen (se Broughton 1986 og Katzenelson 1990) – men som noget indiskutabelt universelt: »Selvet og *dets grænser* er selve kernen i filosofiske spekulationer over menneskets natur, og selvoplevelsen og dens *modpart*, oplevelsen af andre, er *universelle fænomener*, der på afgørende vis påvirker alle vore sociale oplevelser« (s. 15) (mine kursiveringer). Endvidere præsenterer Stern selvet som både essens og agens: »Det er oplevelsen af et selv, som et enkeltstående, adskilt og integreret legeme; det er den, der handler, den der oplever følelser, den der har hensigter, den der planlægger, den der omsætter oplevelser til sprog, den der kommunikerer og giver personlig viden videre« (s. 15).

Selvfølelse, amodal perception og vitalitetsfølelser

Har barnet ved fødslen og i de første par levemåneder nogen følelse af et selv? Imod en række gængse opfattelser argumenterer Stern som nævnt for, at det har det: Op til 2-måneders alderen udvikler barnet gradvist en form for gryende selv-følelse – ikke nogen fast, stabil kerne, men en rudimentær viden om, at der ved 'mig' findes både drivkræfter til handling og en interesse i at trænge ind i verdenen, at afprøve den, samt at forskellige affekter bliver aktiveret i forbindelse med social aktivitet. Stern's opfattelse divergerer her stærkt fra f.eks. en Piaget'sk (1977) strukturalistisk tradition, der søger at forklare mental struktur som et *produkt* af de integrative og organiserende processer, der forbinder forskellige sansendeindringer og erfaringer og samler dem i et mere omfattende perspektiv (jf. Piaget's senso-motoriske skemabegreb⁵). I modsætning hertil vægter Stern processen, dvs. at barnet ikke blot føler en organisation, der er dannet og erfaret, men *selve dannelsesprocessen*. Her spiller især to typer perceptuelle og emotionelle måder at organisere erfaringer en afgørende rolle for selvets tidlige dannelse: Amodal perception og vitalitetsfølelser.

Med begrebet *amodal perception* placerer Stern sig i markant modsætning til de indlæringsparadigmer, der opfatter sansning som modal-specifik og erfaringsdannelse som integration og koordination af adskilte sansninger. Amodal perception karakteriserer derimod spædbarnets evne til allerede i de første livsuger at overføre erfaringer fra én sansemodalitet til en anden. Følgende eksempel kan konkretisere, hvad der er tale om vedrørende amodal perception: Meltzoff og Borton (1979) demonstrerede, at 3-ugers børn problemfrit 'oversætter' oral-taktile sansendeindringer (sutter på en sut af specifik form uden at se på den) til visuelle (efter hurtig visuel screening, ser babyen mest på den sut, det har berørt). Stern's pointe er, at separat sansespecifik indlæring som udgangspunkt samt koordinering af disse adskilte sansendeindringer, *ikke* er nødvendig. Spædbørn ved spontant, at dét, de lige har haft i munden, er den samme genstand, de senere kigger på. Indlærings-teoretiske og associative forklaringer vil være ude af stand til at forklare dette fænomen, da barnet ikke havde nogen tidligere erfaringer, der kunne danne forbindelser mellem det de mærkede, og det de så. Stern's tese er, at evnen til at skifte mellem alle sansemodaliteter er til stede og er medfødt (Stern 1991b). Den sidste antagelse er der imidlertid særdeles lidt dokumentation for i foreliggende forskning, så opfattelsen må nærmest karakteriseres som en ontologisk præmis. Stern's argumentation indskrænker sig da også til at fremhæve den forbausende *tidlige* tilstedeværelse af amodal perception i livsforløbet, som et indicium på medfødt. Trods dette synes amodal perception, som evnen til tidligt i livet at kunne veksle mellem ikke blot et par, men alle sansemodaliteter, at være vel-dokumenteret hos Stern. Evnen til at foretage audio-visuelle overføringer synes således også at være en kapacitet for kun få uger gamle spædbørn, herunder en særlig følsomhed

over for temporale rytmer, f.eks. fornemmelsen for relationers tids-koreografi. Denne tidlige evne til at fornemme temporale mønstre, i stedet for konkrete, adskilte sansninger, kan forklare det udviklingsteoretisk betydningsfulde fænomen, at spædbarnet meget tidligt i livet deltager aktivt i synkront regulerede handlingsforløb med sine samværs partnere (Riegel 1979).

To propositioner om spædbarnets sansning og erfaringsdannelse karakteriserer ifølge Stern fra livets begyndelse menneskets måde at organisere erfaringer på: 'Perceptuel enhed' samt erfaringsdannelsens form af 'supramodalitet'. Menneskebarnet oplever som nævnt ikke sin omverden som adskilte konkrete sanseindtryk, men som helheder, hvilket ikke blot hviler på evnen til at krydse mellem sansemodaliteter (amodal perception), men også på sansningernes globale natur: Sansesbaserede erfaringer kategoriseres som repræsentationer af *sansningens kvaliteter*, dvs. er ikke nødvendigvis forbundet med en konkret sansemodal erfaring; men skal nærmere forstås som en abstraheret essens af den samlede perceptuelle konfiguration. Intensitetsoplevelse (f.eks. i den sociale dynamiks affektive koreografi), formers helhed (f.eks. bryst/ansigtsperception) og temporale mønstre (f.eks. tidsmæssige regelmæssigheder i selv-anden handlingsmønstre) er eksempler på nogle af de sansemæssige kvaliteter, der organiserer spædbarnets oplevelse af dets omverden. Sagt på en lidt anden måde bidrager dette til integration af en lang række forskellige erfaringer, barnet gør sig med andre, hvilket er central i selvforbyggelsens udvikling.

Konsekvenserne af et sådant perceptionspsykologisk standpunkt er radikale: Ikke blot er dette, som tidligere nævnt, en departure fra Piaget's teori om integration af separate erfaringsdele (kognitive skemaer) gennem senso-motorisk øvelse og koordination; men også psykoanalytiske redegørelser, f.eks. Klein's (1952) antagelser om det 'gode' og det 'onde' bryst må falde, da barnet oprindeligt synes at opleve forældre som gestalter med varierede affektive stemninger.

Livsperioden fra fødsel til omkring 2 måneder styres naturligvis ikke af 'ren perception'. Tværtimod er livets begyndelse præget af at være i *emotionernes domæne*; at beskrive sansning uden visse medfølgende, oplevede følelseskvaliteter er mere et udtryk for en videnskabelig sektorisering af personligheden end udtryk for barnets indre liv. Stern foreslår endog, at selvet har sin spæde oprindelse i barnets affektive univers, dvs. at en 'affektiv kerne' må ses om forløber for selvet. Dette bør ikke forstås som oprindelige fantasier i klassisk psykoanalytisk forstand, da Stern er 'naturalist': Derimod er der tale om et meget tidligt udviklet affektivt liv, der suger næring af faktiske oplevelser i interpersonelle relationer.

Forskning i affekter og emotioner hos spædbørn har fået en renaissance de senere årtier. Field (1990) præsenterer nyere forskning, der sandsynliggør, at spædbørn kommer til verden med kompetencen til at udtrykke grundlæggende, såkaldte kategorielle emotioner (f.eks. vrede, glæde, ubehag, behag, tristhed). I udviklingsprocessen ses disse emotioner forbundet

med interpersonelle erfaringer, hvorved barnets repertoire af basale følelser differentieres og nuanceres. Denne type forskning har påpeget emotive kompetencer hos nyfødte, problemet er imidlertid, at udforskningen af de basale følelser ikke fanger en lang række mere diskrete følelsesformer af stor betydning. Mere eller mindre transitoriske 'stemninger' udgør væsentlige dele af både voksne og børns oplevelsesverdener; voksnes oplevelse af solnedgang, en symfoni af Beethoven, en rock-koncert, elskov, en vandretur i efterårsskoven, kan aktivere en række forskellige, flygtige følelseskvaliteter, som det vil være vanskeligt at forklare ved hjælp af kategoriale emotions-termer. Stern reserverer betegnelsen *vitalitetsfølelser* til at fange emotioners stemnings-kvaliteter, f.eks. som de fremkaldes i barnet ved ændringer i den motivationelle tilstand, i appetit, i spændingstilstande samt i interpersonel kontakt. Dynamiske eller kinetiske betegnelser som 'brusende', 'blegnende', 'flydende', 'eksplosiv', 'crescendo', 'de-crescendo' beskriver eksempler på nogle vitalitetsfølelser, som ustandseligt er til stede og forsvinder. Stern (1991b) beskriver i »en sultstorm lægger sig«, hvordan Jacob på seks uger og hans moder regisserer vitalitetsfølelser, ved at både hun og han – på den *måde* de tilfredsstillter Jacobs sult på (formaspektet ved interaktion) – udspiller en velkoreograferet *pas de deux*. Et eksempel på en vitalitetsfølelse kan beskrives som det 'brus' af forventning hos Jacob, når mor responderer på hans sultgråd ved at knappe blusen op.

Vitalitetsfølelser bliver centrale i forståelsen af selvets tidligste udvikling, og sammen med amodal perception bliver vitalitetsfølelserne spædbarnets tidligste måde at organisere selv-oplevelser på. Den sociale og fysiske verden må først opleves i lyset af et væld af skiftende stemninger, før der senere vokser frem en forståelse af, at denne verden består af andre lov-mæssigheder. Vitalitetsfølelsernes rolle i selvets organiserende bestræbelser kan yderligere ses ved, at vitalitetsfølelser kan fungere som en art 'fælles omvekslingsvaluta', hvor meget forskellige begivenheder kan blive forenede, ved at de har identisk følelseskvalitet for barnet. Oplevelsen af forventningens 'brus' stammer således ikke kun fra moderens responsivitet ved amning. 'Bruset' kan aktiveres i flere andre sociale situationer og kan knytte en række ellers uforbundne hændelser sammen via vitalitetsfølelsens fælles konnotation.

Nuklear-selvet: Oplevelse af konstans, essens og forbundethed

Børn omkring to-tre måneders alderen ændrer sig ifølge Stern så stærkt, at perioden mellem to og seks måneder måske er den mest gennemgribende i menneskelivet. Børnene indgår nu i stigende grad i interpersonel relation, som om »der er en sammenhængende fornemmelse af dem selv som adskilte og sammenhængende størrelser, der har kontrol over deres egne handlinger, »ejer« deres egne følelsesudtryk, besidder fornemmelse

af kontinuitet, og en fornemmelse af, at andre mennesker er adskilte og afgrænsende partnere i et samspil« (s. 78). For at skabe et interpersonelt univers udkrystalliseres en såkaldt fornemmelse af »et kerne-selv og et kerne-andre« (ibidem).

Kerneselvet som fornemmelse af adskilthed er hos Stern som noget indiskutabelt intimt sammenvævet med oplevelsen af *konstans*: Stern's spædbarn ejer den psykiske centrale tendens, at det hurtigt udviser tilbøjelighed til at »få orden på verdenen i form af at søge konstanser eller regelmæssigheder« (s. 83). Konstans-begrebet reserveres til at karakterisere en psykisk stræben, der hovedsagelig har sit udspring som 'præ-disposition' i barnet og i mindre grad i omverdensmiljøet. Den primære omsorgsperson ses ikke som den principale organisator og kilde til barnets oplevelse af konstans; men spiller dog en betydende rolle: Gennem *overensstemmelsen* mellem f.eks. moderens adfærdsvariationer og barnets medfødte tilbøjelighed gives optimal mulighed for udvikling af konstans, og dermed et sammenhængende selv. Her divergerer Stern fundamentalt fra det kontekstuelle synspunkt, at konstanser ved selvet og konstans-oplevelsen af omverdenen i virkeligheden blot er metaforer for miljø-konstans (Fogel 1993). Brydes f.eks. forudsigeligheden radikalt i omverdenens reaktion på barnets handlinger, da eroderes oplevelsen af selvets karakter af konstans og sammenhæng ifølge en kontekstualistisk fortolkning. Interessant er det, at Fogel har rod i den selv samme observationsforskning, som Stern bygger en række af sine argumenter på. Den afgørende skelnen ligger derfor i tolkningen, hvor Fogel anvender kybernetisk kommunikationsteori, mens Stern som nævnt finder inspiration i psykoanalysen.

Identifikation af selv-konstanser.

Især fire forhold beskrives som afgørende for skabelse og vedligeholdelse af en kontinuert oplevelse af kerneselv:

For det første optræder *selvet som center for handling*: Dette aspekt handler om spædbarnets erfaring med sig (sit) selv som det voluntære udgangspunkt for interpersonel kommunikation; at have voluntær kontrol over selv-genererende handlinger. Selv-agens og vilje-konstanser bliver noget meget fundamentalt ved det autonome selv.

For det andet handler det om *selvet som oplevelse af sammenhæng*: Agens-oplevelse er dog på ingen måde tilstrækkelig for barnet til at fornemme selv-kontinuitet. Stern udbygger derfor sin argumentation og placerer udviklingen af fornemmelsen af handlings-konstans i, hvad man kan kalde en integreret 'psyko-socio-fysisk forankring'. Det vil sige en placering af perception, oplevelse, samt personlig og interpersonel handling i en fysisk og temporal-spatial forankret omverden. Spædbarnets oplevelse af, at det ikke blot 'ejer' sine handlinger, men at disse også er ikke-kaotiske, meningsfulde og rimelig konsistente, baserer Stern på barnets gentagne oplevelser af 'stedets enhed'. Hermed menes, at ikke blot opleves krop og erfaring som dynamisk center for handling og initiativ – 'herinde'; men

desuden lokaliseres den sociale kontakts elementer i et andet fælles center – 'derude'. F.eks. lokaliserer barnet mors stemme, hendes bevægelser og ansigt til et fælles rumligt udgangspunkt.

'Bevægelsens sammenhæng' hjælper ifølge Stern med til at skabe konsistens-fornemmelse, idet barnet perceptuelt erfarer, at objekter og personer bevæger sig sammenhængende i rummet med dette rum som fast baggrund. Dette bygger igen på fænomenet 'temporal sammenhæng', dvs. at både objekter og personer optræder i bestemte temporale sekvenser og mønstre. Tidlig oplevelse af 'selv-synkronicitet' (ikke at forveksle med interaktionel synkronicitet) er f.eks. udtryk for den fornemmelse hos barnet, at både grov- og finmotoriske bevægelser er temporalt koordineret på bestemte måder. F.eks. vil initieringen af ét bevægelsesmønster (barnet drejer hovedet i retning af primær omsorgsperson) temporalt blive fulgt af andre bevægelsesmønstre (barnet retter øjnene mod; smiler til; bevæger armene imod).

Sammenhæng i 'intensitets-struktur' er ifølge Stern ydermere en af spædbarnets måder at skelne sig selv fra andre på: Hændelser, rutiner og samspilsformer optræder ofte i sammenhæng med bestemte emotionelle valøriseringer, f.eks. ledsages vredesudbrud hos mennesket ofte af heftige bevægelser, og kærlige ord af bløde bevægelser. Barnet synes tidligt at kunne identificere *kilden* til interpersonelle hændelser, og Stern's pointe er, at dette anvendes i barnets afgrænsning af sig selv i forhold til andre.

Identificering af 'form-sammenhæng' spiller også en basal rolle for oplevelse af selv-konstans, hvor former overlever ændringer. F.eks. skifter ansigter udseende, men barnet erfarer, at de som regel vender tilbage til deres oprindelige udtryk. Barnet synes at vide, at følelsesudtryk kommer og går i ansigter; tilbage står dog fornemmelsen af facial konstans – det 'samme ansigt'. Stern henviser her blandt flere eksempler til en undersøgelse, der viser, at 5-måneders spædbørn kan genkende en fremmed i profil, selv om de kun kortvarigt har set personen en face.

For det tredje tillægges *selvet som oplevelse af affektivitet* stor betydning. Ifølge Stern får barnet successiv erfaring med, at de basale emotioner (f.eks. vrede, glæde) er relativt stabilt knyttede til bestemte handlesekvenser, og han ser hver emotions organisationsform og udtryk som relativt fastlagt ud fra en medfødt disposition. Ydermere erfarer barnet, at selv om bestemte affekter (f.eks. glæde) kan opstå i vidt forskellige sociale dynamikker, da er tre typer feedback konstante på trods af skiftende sammenhænge: Proprioceptiv feedback fra ansigtet (smilet); indre mobilisering af spændingsniveau (arousal'en) og den subjektive følelseskvalitet (glæden).

Som den fjerde dimension i konstansoplevelsen er der *selvet som personlig historie*. Stern bifalder her Robert Hindes antagelse, at person-historisk kontinuitet er dét afgørende element, der adskiller interaktion fra relation – både i forhold til selvet og i forhold til anden (s. 100). Hukommelsen er den centrale instans, der bevarer erfaringer og muliggør kognitiv identificering af at opleve sig (sit) selv identisk over tid. Dette synspunkt impli-

cerer imidlertid, at teorien har udarbejdet en idé om, hvorledes tidlige erindringer fastholdes og kategoriseres hos spædbarnet. Det har den også, hvilket skal demonstreres i det følgende.

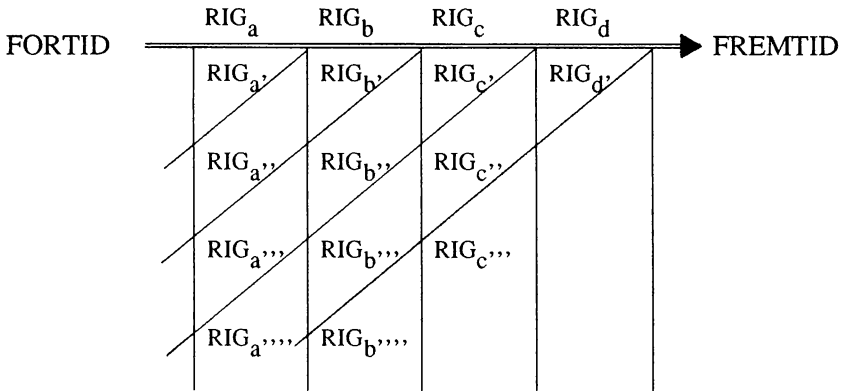
RIG-systemet: Selv-konstansernes integrationsmedium

En af Stern's betydningsfulde bidrag til forståelsen af tidlig mental funktion, er RIG-systemet. Betegnelsen RIG er en forkortelse af 'Repræsentationer af Interaktioner, der er blevet Generaliserede'. Kerneselvet som subjektiv enhed, der ikke fusionerer med den anden, møder ifølge Stern den anden i konkrete 'levede episoder'; for eksempel i en specifik mor/barn amnings-episode. Men RIG'er har ikke karakter af konkrete erindringer, da barnets efterhånden mangefold af konkrete erfaringer med amning successiv antager karakter af generaliserede episoder. RIG'er er derfor fleksible strukturer, som repræsenterer gennemsnittet af adskillige konkrete oplevelser, og en RIG udgør således en generaliseret prototype (s. 120). Dette gælder selvfølgelig ikke kun for amnings-RIG, for spædbarnet destillerer i hukommelsen efterhånden en lang række clusters på basis af dagligdagens mange interpersonelle rutiner. Spædbarnet forholder sig ifølge Stern herved meget tidligt til sin egen personlige erfaring med andre, og RIG-systemets dannelse indikerer, at samværs partnere mentalt kan fastholdes af barnet, uanset om de er aktuelt til stede eller ej. En såkaldt 'fremkaldt ledsager' er Stern's betegnelse herfor. Den fremkaldte ledsager består i barnets genkaldelse af at være sammen med eller i nærheden af en anden. Har barnet for eksempel med den primære omsorgsperson haft en række prototypiske erfaringer, der er næsten identiske (amning er godt), vil en afvigelse herfra – på grund af misafstemning mellem mor og barn (amning er ikke-godt) – skabe en internalisering af samspillet som en negativ amnings-RIG ved siden af de positive. Men samtidig reaktiveres de forudgående gode amnings-RIG'er som repræsentationer af tidligere episoder, som er blevet generaliseret. Oplevelsen af at 'være sammen med en anden' danner således gradvis RIG'er, og erindringer forbundet hermed kan genfremkaldes, hver gang en attribut ved en RIG er til stede. En bestemt følelse, der er forbundet med en RIG, kan eksempelvis aktivere denne, og aktiverede RIG'er præger gennem udviklingsprocessen i stigende grad barnets subjektive opfattelse af samspillet med andre. Det er Stern's tese, at alle de myriader af *forskellige forhold*, et barn udvikler til den *samme anden*, er repræsenteret ved hver sin generaliserede prototypiske erindring. Når forskellige RIG'er aktiveres som såkaldt aktiv hukommelse, oplever spædbarnet mange forskellige måder at være sammen med denne anden på. Derimod er spædbarnets forhold til *forskellige andre* i tilsyneladende *samme episoder* forbavsende lidt berørt af Stern. Dette vil senere blive diskuteret som den såkaldt 'dyadiske begrænsning'.

RIG'er som fastholdelse af person-historien

Ifølge Schafer (1981) er det endnu ikke lykkedes for psykoanalytikere at dokumentere, at fortalte erindringer afspejler reelle begivenheder i den tidligste barndom. Han argumenterer i stedet for, at gennem fortællinger reaktiveres barndomsoplevelser med allokerede emotioner ikke som de fandt sted; men som rekonstruktioner. Dette synspunkt støttes til dels af forskning af depressive og post-depressive voksne: Depressive forbandt i en undersøgelse vigtige barndomserindringer med langt dybere negative følelser, end da de samme personer et halvt år efter var kommet sig af deres depression. Deres erindringer om fortiden var nu klart mindre negative (efter Nielsen 1990).

Barndomshændelser filtreres således under indtryk af menneskets nutids-perspektiv på sin ontogenetiske fortid, og den tidlige barndom som selvbiografisk realisme bliver således af tvivlsom karakter. Den person-historiske 'sandhed' (dvs. ikke nødvendigvis sandheden om det, der skete) etableres i stedet for gennem en narrativ diskurs. I vægtningen af ontogene-sens tre temporale perspektiver vægtes således både nu'et og individets fremtidsperspektiv som værende af central betydning for erindringen:

Figur 1. Erindringens temporale dimensioner⁶.

Figuren tager højde for, at Stern synes at indtage en 'midterposition'; dvs. han afviser Schafers ide om erindringens metamorfose i udviklingsprocessen; dvs. fuldstændig rekonstruktion. For Stern kan oprindelige erindringer bestå af generaliserede essenser af faktisk oplevede situationer i barndommen, men også at disse gennem udviklingsprocessen i stigende grad over tid bliver præget af en *perspektivforskydning*, hvor der er mulighed for selvbiografisk rekonstruktion. Dette er i figuren stipuleret ved, at hver RIG_a kan blive til RIG_a', RIG_a'', RIG_a''' osv., men der er stadig tale om forskellige retrospektive RIG_a'er, og ikke RIG_b'er eller RIG_c'er.

Stern som kontekstualist?

Kontekstualisme omfatter ikke en enkelt helhedsorienteret teoridannelse om barnets udvikling, snarere karakteriserer paradigmet en række forbundne epistemologiske antagelser. Som antydnet i artiklens start, drejer det sig grundlæggende om *udviklingens relativisme*, dvs. at ethvert perspektiv på udvikling af adfærd og mental virksomhed altid skal ses som indlejret i den historiske, samfundsmæssige og konkrete kontekst, hvori den foregår (Elder et al. 1993). Både begrebsliggørelsen af selvet samt selvets fænomenologi skifter således i tid og rum.

Som det er fremgået af gennemgangen af Stern's teori foran i artiklen, f.eks. som selvet defineres – og som det optræder i adskillige sammenhænge i Stern's redegørelse for de respektive præ-verbale selver – opereres med både en markant selv-andre dualisme, essentialisme og universalisme; ideer der bryder grundlæggende med kontekstualistiske opfattelser. Ved første øjekast kan Stern altså ikke være kontekstualist, hvilket skal belyses ved hjælp af 'Cushman-kritikken'. Og dog: Der skal også argumenteres for, at aspekter i teorien kan danne grundlaget for indarbejdning af Stern's selv-teori i en kontekstuel ramme.

Kritikken

Cushman (1991) kritiserer voldsomt Stern's opfattelse af mennesker som separate atomer, der relaterer sig til hinanden; et teoretisk eksempel på non-kontekstualisme der mangler indarbejdning af den sociokulturelle kontekst. Kritikken er både central og nødvendig, da den problematiserer underliggende træk i Stern's teori: Den er *historieløs*, dvs. kan i princippet gælde for stenalderbarnet og nutidens barn; *etnocentrisk*, dvs. på trods af dens universalistiske præg er den ikke anvendbar overalt i verden; *partiell organismisk*, dvs. at på trods af den store betydning den sociale konstruktion af selvet tillægges af Stern, da vægtes naturgivne kapaciteter som dispositioner for selvet især hos det præ-verbale barn, hvilket blandt andet skyldes etologiens indflydelse.

Hvad angår teoriens problematiske historieløshed, kan dette kun delvist forklares ved, at Stern ikke har sat sig ind i den nyere historiske barndomsforskning. Et andet forhold gør sig også gældende: I sine bestræbelser på at integrere psykoanalysens interesse i at fortolke personlighedens subjektive liv med observationsforskningens adfærdsbeskrivelser, koncentrerer Stern sig om at diskutere faglige divergenser. Hans tanke er, at man kan opfatte de to tilgange som komplementære, og ikke som det hidtil har været opfattelsen som antagonistiske tilgange til forståelse af menneskelig udvikling. Dette synspunkt rejser mange fundamentale metodemæssige og begrebsmæssige problemer, hvilket Stern kun sporadisk berører, og det vil føre for vidt at uddybe denne problematik her. Derimod ligger der en væsentlig pointe i Cushmans (1991) forklaring af teoriens attraktionsværdi for neo-psykoanalytikere, nemlig at »Stern has captured the heart of psy-

chotherapists because he has reproduced it in the guise of a universal scientific theory«. Dog synes Cushman ikke at have opdaget, at netop i kraft af denne syntese, og uagtet de to traditioners kategoriale forskellighed, overtager Stern dét *grundlæggende fællestræk*, der forener dem begge; at både de psykoanalytiske og de adfærdsvidenskabelige traditioner hver på deres måder eksemplificerer universalistiske opfattelser af mennesket. Stern synes desuden heller ikke at have taget højde for følgende i sit forsøg på at videnskabeliggøre psykoanalysen: Den imponerende række af empiriske studier af spædbørn, han benytter sig af, udgør ikke nødvendigvis den almene videnskabelige konfirmation, som Stern antyder. For det første er evidensen grundlagt på empiriske studier af primært amerikanske spædbørn fra anden halvdel af dette århundrede – dvs. 'moderne spædbørn' og ikke spædbarnet *an sich*. For det andet på inferentielle tolkninger af adfærd på baggrund af ikke blot psykoanalyse, men også de mere eller mindre implicitte værdiforestillinger, der er indlejret i hele kulturens anvendelse af sproget.⁷ De få steder Stern henviser til tværkulturel forskning (f.eks. genkendelse af emotionsudtryk), er det i højere grad med den hensigt at vægte det almene, artsspecifikke og nedtone det kulturspecifikke⁸. Hvad spædbarnets egentlige væsen er, forbliver måske for altid en gåde, og børnepsykologien har derfor altid søgt at forstå spædbarnet ved noget andet. En ironisk pointe er således, at selv om Stern klart distancerer sig fra Mahlers projektion af voksenpatologiske begreber på det umælende barn, da konstrueres Stern's kompetence-barn heller ikke ved sig selv. Man kan delvist se Stern's spædbarn som projektionsskærm, hvorpå de udviklingsmæssige fordringer og den dobbelthed, der stilles til at leve i et moderne samfund, illumineres: Evnen til simultant at udvikle personlig selvbestemmelse og integritet, for på baggrund heraf at kunne indgå i interpersonelt, fin-afstemte relationer (Sommer, 1994). Der er få eksempler på, at Stern reflekterer f.eks. kerne-selvet som kulturel metafor, eller har inddraget forskning, der viser, at kulturelle scripts fra fødslen spiller en afgørende rolle i udviklingen af selvet.⁹ Dette er helt i tråd med non-kontekstuelle teorier, der hævder eksistensen af det præ-verbale barn så godt som 'fri for' kultur, samt at kulturens rolle egentlig først bliver prævalent med sprogtilgængelsen. Men dette synspunkt negligerer betydningen af non-verbal kulturel kommunikation (Fogel 1993).

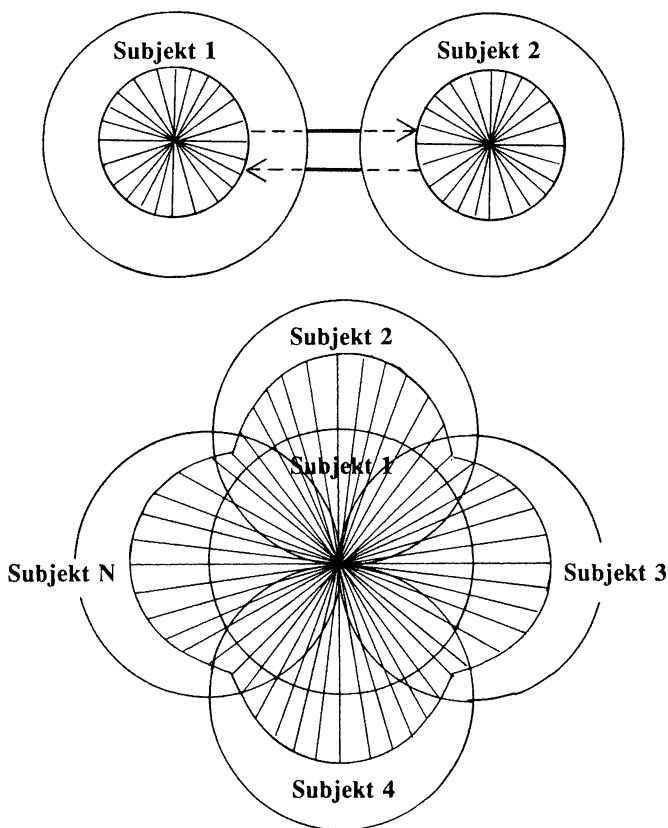
Kitamaya & Markus (1994) konkluderer på baggrund af efterhånden omfattende tværkulturel forskning, at mennesker i forskellige kulturer har påfaldende forskellige konstruktioner af selvet, af andre og af forholdet mellem disse størrelser. Definitionen af selvet som ...»a bounded, unique more or less integrated motivational and cognitive universe, a dynamic center of awareness, emotion, judgement, and action organized into a distinctive whole and set contrastively against other such wholes...« ser de som en non-kontekstuel fiktion; et forsøg på en vesterlandsk monopolisering af psykologien, der overser, at det nukleare selv er udviklet som et specifikt produkt af den sen-industrielle periode i Vesten. At Daniel

Stern's teori modtages så godt skyldes i høj grad, at den som en moderne børnepsykologi så klart udtrykker en vestlig humanistisk og progressiv ideologi om spædbarnets »kompetente, afgrænsede, følelse selv« (Bernth 1989). Hun peger også på, at signalerne om det ukrænkelige selv sendes ustandseligt i vestlig kultur, og Sommer & Langsted (1994) har i Norden identificeret den moderne 'forhandlingsfamilie' som en prototype-familie, der ud fra forældrenes udviklingsmål om at skabe autonome, selv-afgrænsende børn tager udstrakt hensyn til småbørns selvstændige meninger i hverdagens samvær. At variationer i kulturelle praksisformer får afgørende indflydelse på selvets dannelse helt fra fødslen, peger Morelli et al.s (1992) tværkulturelle undersøgelse af sove-arrangementer¹⁰ også på: De sammenlignede USA middelklasse-familier med Maya-indianere angående deres måder at håndtere sove-rutiner på, helt fra barnets fødsel til efter 2-års alderen. Ingen af de amerikanske babyer sov i moderens seng helt fra fødslen, de lå i stedet for i deres egen seng, ofte i forældrenes soveværelse; mellem 3-6 måneders alderen var de fleste flyttet til deres eget værelse. Alle Maya-børnene derimod sov i deres moders seng helt til efter 2-års alderen. Hvor USA-mødrene forklarede deres arrangement med ønsket om at udvikle independens hos børnene helt fra livets start, da motiverede Maya-mødrene deres strategi med betydningen af nærhed til barnet. For at lette den daglige separation anvendte det amerikanske spædbarn pacificering (sut) og overgangsobjekter (kæledyr), og blev hver aften involveret i ofte lange overgangsrutiner for at kunne sove (gåen rundt med; holden i hånd; godnathistorie for de større, etc.). Dette var ikke tilfældet for Maya-børnene. Det kulturelle imperativ – udvikling af selv-adskilthed gennem autonomi – sætter sig således fra livets begyndelse igennem som opdragelsespraksis i visse kulturer og ikke i andre.

Lignende tværkulturelle forskelle i udviklingsmønstre fremhæves også i Markus & Kitamayas (1991) omfattende review af forskning fra Asien og Vesten. I modsætning til Stern relativiseres selvet som henholdsvis det asiatiske *interdependente* og det vesterlandske *independente* selv. Independens er beskrevet ovenfor som karakteristisk for Stern's spædbarn. Interdependens kan ikke beskrives som afgrænset, hel, kontinuerlig, som center for agens-fornemmelse og som 'ejer' af sine handlinger, for det *interdependente selv ændrer struktur afhængig af den særlige sociale kontekst*. Det japanske begreb for selv refererer f.eks. til »one's share of the shared life space«. Selvet opfattes ikke som nogen konstant, som f.eks. ego'et, men pulserer uden faste grænser lige såvel mellem individer som inde i den enkelte, og selvet forandrer sig over tid og afstemmes efter forskellige situationer. Dette udspringer af den japanske kulturs etos af social relativisme (efter Markus & Kitaymaya 1991). Skamfølelse er derfor i højere grad et personligt og kulturelt resultat af denne indlejthed i det sociale, hvor skyldfølelse er vor kulturs og hermed afgrænsede selvs privatisering af moralen, som uundgåeligt fører til selv-bebrejdelser.

Den såkaldte 'social-konstruktivisme' (Hermans et al. 1992) har forsøgt

at overskride individualismen og objektivismen¹¹ i den vesterlandske psykologi ved som en del af den kontekstualistiske tænkning at overtage et sådant begreb om et relativt og amorft selv. Her tales om multiple selver indlejret i og uadskillelige fra de mange relationer mellem person/omverden – selv(erne) er således metafor for relationer, og Stern's adskillelse mellem to indre universer (mor/barn), der gennem interpersonel relatering bygger 'mental bro' mellem hinanden i relationen, er forladt:

Figur 2. Daniel Stern's nukleare selv versus social-konstruktivismens multiple selver.

Stern's teori om kerne-selvet som en kohærent entitet bærer som antydning umiskendelig tegn på essentialistisk tænkning: Teorien opererer som nævnt med flere selver i forklaring af ontogenesen; men når der er tale om et specifikt selv-stadium, da er der kun tale om ét selv som organisation og subjektiv fornemmelse af adskilthed, også i den stærke forbundethed med andre. I stærk modsætning til kontekstsynet, der fremhæver variabilitet, hævder essentialismen, at fænomener i verden ikke blot er universelle,

men også har 'vedholdende' kvaliteter – enhedspræg og substans (Palmer & Donahoe 1992). Kritikken af Stern's kerneselvs oplevelse af adskilthed som forudsætning for forbundethed er væsentlig, og eksistensen af multiple selver et tankevækkende perspektiv. Dog har social-konstruktivismen ved sin polære argumentation fået følgende problem på halsen: Hvordan kan individet over tid opleve sig selv, i sig selv og i verden som 'den samme'? Hertil fordres visse integrerende og organiserende kapaciteter, der skal forhindre individets totale fusion med omverdenen. Den grænsedragning mellem selv-omverden, Stern postulerer, er sandsynligvis både for absolut og ikke-universel. Hertil kommer teoriens essentialistiske vægtning af selvets enhedspræg, der underspiller eksistensen af multiple selver forbundet i komplicerede typer af netværker¹². Men visse sammenbindende, kontinuitetsskabende 'centrale processer' må formodes at holde sammen på personligheden. Teorier, der f.eks. hævder, at individets sociale roller er ækvivalente med multiple selver, har svært ved at forklare, hvordan sådanne roller er perciperede som tilhørende *den samme person*, eller hvis rollerne er specificerede, hvem eller hvad det er, der repræsenterer dem. Hvis selvet skal opfattes som druknet i dets evigt skiftende kontekster, eller som ét med disse, hvad kan så holde et tænkende menneske fra at hævde, at menneskets væsen er ustandselig ontologisk omskiftelighed? At vi er forskellige hvert sekund af tiden? (Broughton 1986). Det er bl.a. for at undgå teoretisk legitimering af ekstreme opfattelser vedrørende total situationel og interpersonel kontrol over selvets manifestationer, at argumenter for en relativ grad af selv-kontinuitet får betydning.

Ekstrapoleringen

Som fremstillet af ovenstående kritik skulle der således næppe være megen mening i at plædere for Stern som kontekstualist. Det vil alligevel blive gjort. Men med det forbehold at ekstrapoleringerne er for egen regning og på denne plads højst kan antage skitsens karakter.

Man kan starte med at spørge: Er der en implicit korrespondens mellem teori, ideologi og samfund, der på trods af dens problemer alligevel validerer teorien? Ja, det synes at være tilfældet. Det faktum, at en moderne børnepsykologisk teori slår igennem ved som Stern utilsigtet at 'låne' og videregive samfundets individualistiske opfattelse af menneskelig udvikling, betyder nødvendigvis ikke, at en sådan teori derfor er ren ideologi og dermed invalid, sådan som Cushman (1991) hævder. Implicit korrespondens mellem teoretiske propositioner og kulturel *Zeitgeist* kan paradoksalt nok gøre børnepsykologiske teorier ganske valide, dog i relativ forstand. F.eks. ved som Stern's teori at bygge på fortolkning af omfattende empiri stammende fra såvel klinisk erfaring som adfærdsforskning. Observationer af børn på forskellige alderstrin i vores kulturkreds konformerer således i ikke ringe grad med f.eks. Stern's udviklingsmæssige periodisering af relateringsdomæner. Væsentlige dele af Stern's redegørelse for det kompetente selv-regulerende spædbarn kan ses som en implicit specificering af det

moderne samfunds idealnorm for det autonome, fritstillede individ ført helt ned i den tidligste barndomsperiode. En sådan korrespondens skyldes næppe alene teoriens basis i det solide videnskabelige studium af spædbarnet, for den empiriske forskning, Stern bygger hele sin videnskabelige argumentation på, er jo ikke prototypen på det kategoriale spædbarn. Derimod hviler grundlaget på observationer af adfærd hos 70'ernes og 80'ernes amerikanske spædbørn fortolket af voksne amerikanske forskere oplært i en særlig kultur-etnocentrisk psykologi. Ifølge Broughton (1986) har bagvedliggende samfundsmæssige og kulturelle udviklingsprocesser spillet den afgørende rolle, hvor »...the same rationalized social structures have shaped both modern selves and the theories about them« (s. 156). Med andre ord skyldes korrespondensen i høj grad, at de selv samme bagvedliggende samfundsmæssige og sociale strukturer både har skabt det moderne selv samt teoriene herom. Af denne grund er Stern's kompetence-barn af stor 'lokal-teoretisk' værdi i forståelsen af, hvordan spædbørn udvikler sig i vor epoke og kultur.

Nu kan man hævde, at Stern faktisk er kontekstualist, da han har anvendt ordet: Stern (1988), Stern og medarbejdere (1989) bruger således betegnelsen 'kontekst'. Men det fremgår klart, at det skal forstås i den typisk ganske snævre betydning, som stammer fra observationsforskningen, hvor kontekst gøres lig med forældre-barn relationen (Zeanah et al. 1989, s. 663). Dette snævre kontekst-begreb divergerer, som det skal vises, stærkt fra de egentlige kontekststopfattelser.

En nødvendig modifikation er at få ophævet den såkaldt 'dyadiske begrænsning' hos Stern; den hævder, at barnets selv-udvikling primært er baseret på den personlige relation til en enkelt voksen ad gangen. Stern præciserer nøje, at han beskæftiger sig med dyaden, dvs. som barnet og *den* primære omsorgsperson, f.eks. »mor«, »forældre«, »omsorgsperson«¹³. Her bruges singularis, det handler altså ikke om barnets interpersonelle relationer vis-a-vis multiple omsorgspersoner. Det er ikke tilstrækkeligt som Stern at være åben over for, at denne anden for barnet kan være enten mand *eller* kvinde (Her skal ikke diskuteres barnets forhold til fædre og mødre, hvilket er behandlet i anden sammenhæng (Sommer 1993)).

Men set i relation til det spæde barns sociale virkelighed i nutidens samfund er dyade-tænkningen begrænsende og misvisende i forståelse af barnets aktuelle livsverden, og hvad der potentielt udvikler det (Sommer & Langsted 1994). Den dyadiske opfattelse hos Stern fremstiller ironisk nok et mindre socialt kompetent spædbarn, end det måske har været hensigten. Med andre ord får Stern's dyade-syn og den begrænsede forståelse af kontekst-som-forældre-barn-relationer centrale teoretiske implikationer.

Forskning (Kreppner et al. 1982, Van-Ijzendoorn et al. 1992) peger her på, at interpersonelle møder både foregår i triader og tetraeder, dvs. at *multiple relateringsprojekter* karakteriserer den tidlige udvikling, og at dyader blot er én interpersonel konstellation blandt flere. Selv i en dyadisk subjekt-<->subjekt relation vil den mulighed være til stede, at mentale

repræsentationer af multiple personrelationer spiller en betydende rolle. Sterns begreb om fremkaldt(e) ledsager(e) åbner imidlertid for en sådan tankegang.

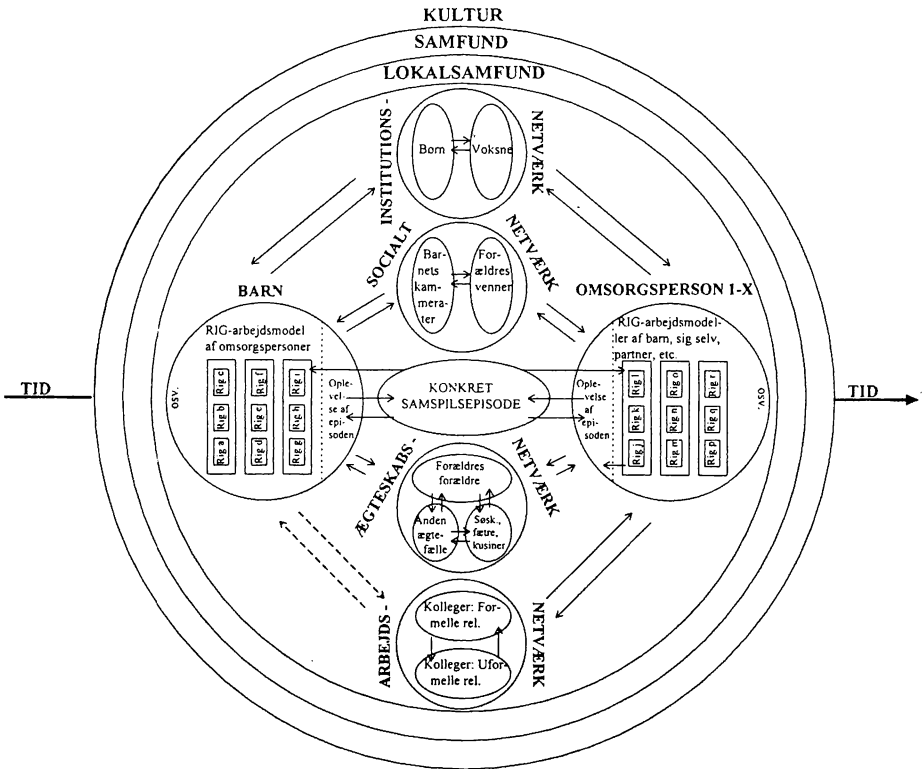
Barnets større sociale kapacitet medfører, at f.eks. Stern's redegørelse for RIG-systemet kan ændres med komplicerende konsekvenser til følge. Antager man for eksempel, at det lille barn tidligt er i stand til både at diskriminere mellem og handle differentieret og afstemt i forhold til en flerhed af personer, betyder det som minimum disse revisioner af Stern's opfattelse af RIG-systemet¹⁴:

(1) *Kapaciteten*: Mængden af generaliserede mentale repræsentationer bliver voldsomt forøget, hvilket må implicere, at RIG-kapaciteten er større end forklaret af Stern. (2) *Identiteten*: Det fænomenologiske indhold af dette stærkt udvidede RIG-system vil potentielt kunne indeholde identiske følelser vedrørende fler-personel omsorg på grund af vitalitetsfølelsernes funktion som 'fælles omvekslingsmønt', hvilket Stern's teori åbner mulighed for. (3) *Differentieringen*: RIG-systemet må nødvendigvis også differentieres i kvalitativt forskellige erfaringer, selv i de 'samme' typer hverdagsrutiner med barnets forskellige omsorgspersoner. Nødvendigvis, fordi forskning demonstrerer barnets meget tidlige evne til varieret persondiskrimination. Gentagne gange at blive skiftet, f.eks. af forskellige personer i vuggestuen samt hjemme hos mor og far, må udkrystalliseres som forskellige generaliserede oplevelser for barnet. 'At få mad' af flere omsorgspersoner kan være et andet eksempel. Med andre ord: RIG'ernes indhold er allokeret til konkrete samspilsepisoder i hverdagen med forskellige personer, med det resultat at RIG-strukturen i høj grad kompliceres. Der dannes som minimum mentale RIG'er af en flerhed af personer. Her lader Stern's teori mange ubesvarede spørgsmål stå tilbage. (4) *Den indre relatering*: Vor forståelse er fragmentarisk, hvad angår barnets indre netværk af forbindelser mellem kapaciteten, identiteten og differentieringen i dette mere komplicerede RIG-system. Der åbnes nu for en række interessante spørgsmål, fremtidig forskning må søge at besvare: Danner det multi-personelt relaterede spædbarn f.eks. bestemte 'affektive hierakier' mellem de forskellige personer, det kender og omgås? Hvilke affektive og voluntære motiver knyttes til disse personer? Hvordan adskiller og integrerer barnet dets tidligste omsorgsrelationer og kontakter i hverdagen med forskellige personer? Noget tyder på, at det præ-verbale spædbarn tilsyneladende er mere socialt avanceret, end selv Stern's kompetence-barn antyder. Imidlertid må teorien, hvis den skal kunne fungere i en udvidet kontekstuel ramme, som et minimum kunne forklare barnets relatering til den flerhed af personer, der forekommer i dets hele livsverden.

Som et tredje aspekt i diskussionen af teoriens potentiale i en bredere udviklingsmæssig kontekstuel ramme, er det tidligere fremhævet, at Stern tager udgangspunkt i *konkrete samspilsepisoder i hverdagen*. Det er med andre ord i naturalistiske interpersonelle relationer, at udvikling af selvet finder sted. Dette afgørende grundlag forener Stern med tvær- og kulturpsy-

kologiske ideer, hvor hverdags-episoder og interpersonel relatering ses som *sine qua non* for udvikling. Forskellen er blot, at de sidste plæderer for en række niveauer helt fra samfundsplanet ned til primære omsorgspersoner <--> barn; niveauer der hver på deres måde har afgørende udviklingsmæssig betydning (Sommer 1994). Denne manglende niveauforståelse hos Stern kan imidlertid afbødes ved at indlejre hans relateringsmodel¹⁵ inden for den større helhed, hvori udvikling finder sted.

Desuden hviler Stern's udviklingsforståelse som nævnt tidligere også på et *temporalt progressions paradigme*, hvilket også er i overensstemmelse med de kontekstuelle opfattelser, der vægter udvikling i et livslangt perspektiv (Lerner 1988). Med andre ord kan Stern's ved første øjekast ret begrænsede forståelse af barnets omverden som lig med den primære omsorgsperson bringes ind i de kontekstuelle dimensioner, der som minimum påvirker selv-dannelsen:

Figur 3. Dyadens kontekstforankring.¹⁶

Både udviklingspsykologien og den kliniske børnepsykologi må i forståelsen af udviklingens kompleksitet inddrage de perspektiver, som figuren rejser. Det temporale aspekt gennemsyrrer alle de i figuren betydende institutioner, netværk og personer. Det medfører bl.a., at intet – hverken samfund, kultur, institution, netværk eller omsorgsudøver – per definition er at betragte som 'udviklingsmæssige konstanser' vis-a-vis barnet. Dette er ellers en ikke ualmindelig misopfattelse i børnepsykologien, hvor det er underforstået, at det kun er barnet, der udvikler sig. Det er uklart om den primære omsorgsperson forandrer sig i Stern's univers, men det sker i hvert fald ikke som et resultat af eksterne, kontekstuelle faktorer. Her må der tages højde for det faktum, at både før, under og efter at den primære omsorgsperson involverer sig med barnet, har den voksne været i, er i og vil blive påvirket af en række *livstransitioner*¹⁷, der vil betyde kvalitative ændringer i relateringsforholdet til barnet.

Afslutning

På trods af kritikken af Daniel Stern's historieløshed og universalisme – herunder teoriens spædbarn som en underforstået metafor for det autonome, afgrænsede moderne vesterlandske barn – findes alligevel nogle 'grundkerner' hos Stern, som kan danne udgangspunkt for en indlejring i en større kontekstbaseret teori: *Amodal perception* står således som en ganske givet universel måde at percipere verden på – men denne form for erfaringsdannelse medfører dog ikke nødvendigvis den tidlige dualisme mellem selv-og-andre, Stern hævder. *Vitalitetsfølelserne* udgør et interessant teorielement hos Stern, da koreografering af disse følelser er klart anvendelige inden for en mere relativistisk og kontekstuel teori om diverse selvdannelser i historie, samfund og kultur. *RIG-systemet* repræsenterer en integrativ fordring for den del af forskningen, der interesserer sig for mental virksomhed fra livets begyndelse. Som minimum kræves en *integrativ* anvendelse af fremtidig forskning i hukommelse, perception, kognition og emotion. Som antydnet baserer udvikling af RIG-systemet sig på virkelige dagligdags relationer, og da kulturel integration også bygger på denne præmis, kan RIG-systemet i udvidet form anskues som 'fastholdelse' af kulturelt påvirkede samspilsformer. *Affektiv afstemning (og misafstemning)* er også anvendelige begreber, da afstemning kan anskues ud fra både personligheds-idiosynkratiske relationer mellem barn og omsorgsperson samt kulturspecifikke måder at koreografere samvær på. Affektiv afstemning behøver ikke nødvendigvis at finde sted i *interaktion*, som har været det nærmest enerådende paradigme i observationsforskningens studium af, hvad der faciliterer udvikling (Stern's eksempler er hentet fra interaktionsepisoder). I et kulturperspektiv på udvikling må affektiv afstemning også studeres i 'interaktiv tysthed'; dvs. i de underforståede fælles-delte hverdagskulturelle rutiner, hvor der tilsyneladende sker ingenting. Menne-

sker er ofte sammen om 'ingenting', hvor kulturelle scripts fylder en situation med betydning og hos alle registrerer en indre fornemmelse af samhörighed. Dette karakteriserer en lang række almindelige hverdagsrutiner i familier, hvor børn ikke er i direkte interaktion sammen med voksne (Sommer, 1994). Her må Stern's vokabularium udvides med begreber hentet fra antropologien (se f.eks. Bruner 1990). Hermed er antydnet, hvilket forhåbentlig stimulerer til videre studier: Det synes muligt at indarbejde aspekter af Daniel Stern's teori om spædbarnets udvikling af selvet som en del af en kontekstuel udviklingsteori.

NOTER

1. Hvor ikke andet er nævnt, bygger diskussionen på Stern (1991a); det teoretiske hovedværk.
2. Den 7. spaltning, Europa 1945-?, står indtil videre åben hos Katzenelson. Her peger kontekstualister imidlertid på kerneselvets afløser, hvor udviklingens 'multiple' karakter betones (Hermans et al. 1992). Dette skift kan ses som et resultat af opvækst i en norm-pluralistisk, hurtigt forandrende kultur med mangesidede personlige relationer mellem barn og andre mennesker helt fra spædbarnsperioden (Langsted & Sommer 1992, Sommer 1994). Det er dog ikke ensbetydende med, som Hermans et al. (1992) hævder, at selverne nærmest udelukkende er under skiftende situationel indflydelse – med andre ord at barnet skulle være en 'social kamæleon'.
3. Begrebet 'normal-autisme' hos Mahler må betegnes som et semantisk paradoks – en sproglig hybrid. Dette kan bedst forklares ved, at Mahler's teori om barnets udvikling er skabt ved hjælp af voksen-patologiske begreber overført til normale mentale tilstande hos spædbørn.
4. Se nærmere om denne periodisering i Stern (1991a), under 'selvoplevelsens udviklingsforløb', ss. 36-44.
5. Piaget's strukturalisme foreslår et 'selv', der er reduceret til universelle kognitive funktioner: Abstrakte akkomodative og assimilative reguleringer mellem organisme og omverden gælder for alt levende.
6. Bearbejdet efter Riegel (1979).
7. Som eksempel kan nævnes Stern's sprogbrug, som at barnet »ejer sine handlinger«; »besidder fornemmelsen af«, etc. Sådanne hverdags-metaforer er almindelige i teorien og peger netop på det særdeles vanskelige forehavende, det er nøgtemt og værdifrit at tolke observationer af spædbarnet ydre adfærd som udtryk for indre fornemmelser. Er det Stern's fornemmelser eller spædbarnets, der er tale om?
8. F.eks. konkluderer Stern: På trods af store socio-kulturelle forskelle er evnen til at aflæse faciale emotionsudtryk både universelle og medfødte (se fodnote 6, s. 293). Derimod kan kulturelle forskelle spille ind og påvirke den subjektive oplevelseskvalitet.
9. I epilogen antyder Stern (1991a) dog, at information om spædbørn kan ændre forældres forestillinger om deres børn og dermed opdragelsen. Dette kan i sidste instans skabe forandringer, der også vil påvirke spædbarnets udvikling. Her antydes, at børneforskning også i Stern's opfattelse kan ses som en del af kulturel viden. Men bemærkningerne er epilogiske, og må karakteriseres som anvendtpædagogiske tanker uden substantiel integration i de teoretiske redegørelser foran i bogen.

10. Sove-arrangementer og forældres begrundelser herfor er en af de vigtige hverdagsrutiner, der kan afsløre forældres opdragelsesstrategier og værdier. Der er tale om intentioner, der udmøntes i praksis, med væsentlige implikationer for barnets selvudvikling.
11. Objektivismen hævder, at verden består af separate objekter, der hver har karakteristiske egenskaber, og at disse objekter kan interagere.
12. Fogel (1993) anvender kybernetikken til at forklare dette. Interessant er dog følgende: Selv om Fogel advokerer for multiple selver og i princippet benægter en mental central styring af disse, da finder han det alligevel nødvendigt at henvise til visse hierarkiserende, organiserende processer. Barnets oplevelse af sin 'egen' krop og visuel feedback af, hvordan det selv ser ud, er to eksempler på informationer, der giver oplevelse af kontinuitet.
13. Se Stern (1991a) fodnote 4, s. 291. Også hos Stern (1979) er dette gennemgående.
14. Se Stern's (1991a, s. 26) model over RIG-systemet, opdelt som det er i 'spædbarnets oplevelsesunivers' <--> 'gensidigt delt oplevelse' <--> 'moderens oplevelsesunivers'. Denne prototypiske model redegør for forbindelsen mellem barnets og moderens (eller den primære omsorgspersons) psykiske universer. Barnet og moderen er nært forbundne ved interpersonel relatering, men udgangspunktet for relationen er to adskilte psykiske entiteter.
15. F.eks. opererer Stern (s. 129) i sin relateringsmodel for spædbarnet kun med, at det udvikler arbejdsmodeller (RIG'er) af moderen. Men i lyset af Sterns vægtning af konkrete samspilsepisoder som basis for RIG-dannelsen må det være åbenbart, at RIG-systemet i princippet må indbefatte *alle* de interaktionspartnere, barnet samspiller med i hverdagen. Det typiske moderne spædbarn er i hverdagen involveret i ekstra-familær omsorg, så der er således tale om en flerhed af personer, der varetager den primære omsorg (Langsted & Sommer, 1992).
For moderens vedkommende, har hun ifølge Stern en arbejdsmodel af a) barnet, b) sig selv, c) sin egen moder og d) sin mand. Væsentlig at bemærke er imidlertid, at et lille men betydningsfuldt 'osv.' i modellen åbner for lige så mange arbejdsmodeller, som en kontekstualiseret ramme definerer.
16. Bearbejdet efter Lerner (1988).
17. Her kan i flæng nævnes: Familiedannelse; fødsel af barn 2; flytning; overgang til nyt arbejde; arbejdsløshed; skilsmisse; egne forældres død.

REFERENCER

- BERK, L. (1994): *Child Development*. Boston: Allyn and Bacon. Third Edition.
- BERNTH, I. (1982): Fra person for andre til person blandt andre i en fælles menneskelig livsform. *Psyke & Logos*, nr. 2.
- BERNTH, I. (1989): Hvis børnepsykologien var opstået i Japan. I: Berliner, P. og Karpatschof, B. (red.): *Psykologi og kultur*. 1. Seminar om tværkulturel psykologi. København: Psykologisk Laboratorium, Københavns Universitet.
- BEWAB, W. (1991): Contemporary psychology – A tour inside the onion. *American Psychologist*. Vol. 46, No. 5, 475-483. Citat, s. 478.
- BROUGHTON, J.M. (1986): The psychology, history, and ideology of the self. In: Larsen, K. E. (ed.): *Dialectics and Ideology in Psychology*. Norwood, New Jersey: Ablex Publishing Corporation.
- BRUNER, J. (1990): *Acts of Meaning*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- CUSHMAN, P. (1990): Why the self is empty. Towards a historically situated psychology. *American Psychologist*. Vol. 45, No. 5, 599-611.
- CUSHMAN, P. (1991): Ideology obscured. Political uses of the self in Daniel Stern's infant. *American Psychologist*. Vol. 6, No. 3, 206-219.

- DAMON, W. and HART, D. (1991): *Self-understanding in Childhood and Adolescence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ELDER, G.H. Jr, MODELL, J. and PARKE, R.D. (1993): *Children in Time and Place*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ERIKSON, E. (1950): *Childhood and Society*. New York: Norton.
- ERIKSON, E. (1972): *Growth and Crisis of the Healthy Personality*. Harmondsworth: Penguin Books.
- FIELD, T. (1990): *Infancy*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- FOGEL, A. (1993): *Developing Through Relationships – origins of communication, self, and culture*. New York: Harvester Wheatsheaf.
- FREUD, A. (1963): *Normalitet og patologi i barndommen*. København: Hans Reitzels Forlag.
- HAAVIND, H. (1987): *Liten og stor*. Oslo: Universitetsforlaget.
- HERMANS, H.J.M., KEMPEN, H.J.G. and VAN LOON, R.J.P. (1992): The dialogical self: beyond individualism and rationalism. *American Psychologist*. Vol. 47, No. 1, 23-33.
- KATZENELSON, B. (1990): Træk af åndens og sjælens historie. I: Ånden. *Psyke & Logos*, 13-48.
- KITAMAYA, S. and MARKUS, H.R. (1994): Culture and self: how cultures influence the way we view ourselves. In: Matusomo, D. (ed.). *People. Psychology from a Cultural Perspective*. Pacific Grove, California: Brooks/Cole Publishing Company.
- KLEIN, M. (1952): *Developments in psychoanalysis*. London: Hogarth Press.
- KREPPNER, K., PAULSEN, S. and SCHUETZE, Y. (1982): Infant and family development: from triads to tetrads. *Human Development*, 25, 373-391.
- LANGSTED, O. & SOMMER, D. (1992): *Småbørns livsvilkår i Danmark*. København: Hans Reitzel. 2. reviderede og opdaterede udgave.
- LERNER, R.M. (1988): Personality development: a life-span perspective. In: Hetherington, M.E., Lerner, R.M. & Perlmutter, M. (eds.). *Child Development in Life-Span Perspective*. New Jersey, Hillsdale: Lawrence Erlbaum.
- MAHLER, M.S., and FUHRER, M. (1968): *On Human Symbiosis and the Vicissitudes of Individuation*. New York: International Universities Press.
- MAHLER, M.S., PINE, F., and BERGMAN, A. (1975). *The Psychological Birth of the Human Infant*. New York: Basic Books.
- MARKUS, H.R. and KITAMAYA, S. (1991): Culture and the self: implications for cognition, emotion and motivation. *Psychological Review*. Vol. 98, No. 2, 224-253.
- MELTZOFF, A.N. and BORTON, W. (1979): Intermodal matching by human neonates. *Nature*, 282, 403-4.
- MEAD, G.H. (1934): *Mind, Self and Society*. Chicago: Chicago University Press.
- MORELLI, G.A. and ROGOFF, B. (1992): Cultural variation in infant's sleeping arrangements: questions of independence. *Developmental Psychology*. Vol. 28, No. 4, 604-613.
- NIELSEN, T. (1990): *Depression*. København: Dansk Psykologisk Forlag.
- NYBORG, H. (1994): *Hormones, Sex and Society: the science of physiology*. Westport, CT: Greenwood Publishing Group.
- PALMER, D.C. and DONAHOE, J.W. (1992): Essentialism and selectionism in cognitive science and behavior analysis. *American Psychologist*. Vol. 47, No. 11, 1344-1358.
- PARKE, R.D. (1989): Social development in infancy: A 25-year perspective. *Advances in Child Development and Behavior*. Vol. 21. New York: Academic Press, 1-48.
- PIAGET, J. (1977): *The Development of Thought: equilibration of cognitive structure*. New York: Viking.
- POULSEN, A. (1986): Selvrefleksion og klassiske refleksioner over selvet. *Psyke & Logos*. 7, 375-388.

- PETERFREUND, E. (1978): Some critical comments on psychoanalytic conceptualizations of infancy. *International Journal of Psycho-Analysis*, 427-441.
- RAPHAEL-LEFF, J. (1984): Myths and modes of motherhood. *British Journal of Psychotherapy*. Vol. 1, 6-30.
- REESE, H.W. (1991): Contextualism and developmental psychology. *Advances in Child Development and Behavior*. Vol. 23, 187-230.
- RIEGEL, K.L. (1979): *Foundations of Dialectical Psychology*. New York: Academic Press.
- ROGOFF, B. (1990): *Apprenticeship in Thinking – cognitive development in social context*. Oxford: Oxford University Press.
- SALKIND, N.J. (1994): *Child Development*. New York: The Hartcourt Press. Seventh Edition.
- SCARR, S. & DUNN, J. (1987): *Mother Care/other Care*. Harmondsworth: Penguin Books.
- SCHAFFER, R. (1981): Narration in the psychoanalytic dialogue. In: Mitchell, W.J.T. (ed.). *On narrative*. Chicago: Chicago University Press.
- SOMMER, D. (1993): Fatherhood and caring: who cares? In: Carlsen, S. & Larsen, J.E. (eds.). *The Equality Dilemma*. Chapter 13. Copenhagen: Munksgaard International Publishers.
- SOMMER, D. & LANGSTED, O. (1994): Modern childhood: crises and disintegration, or a new quality of life? *Childhood – A Global Journal of Child Research*. No.2.
- SOMMER, D. (1994): Kulturintegration og kompetenceudvikling – om barnets tilegnelse af sin egen kultur. I: Jensen, R.N. (red.): *Når børn vil lære noget*. København: Billesø & Balzers Forlag. Kap. 1.
- STERN, D.N. (1979): *De første seks måneder*. København: Hans Reitzels Forlag.
- STERN, D.N. (1988): Affect in the context of the infant's lived experience: some considerations. *International Journal of Psychoanalysis*. 69, 233-238.
- STERN, D.N. (1991a): *Barnets interpersonelle univers*. København: Hans Reitzels Forlag.
- STERN, D. (1991b): *Et Spædbarns dagbog*. København: Hans Reitzels Forlag.
- VAN-IJZENDOORN, SAGI, A. and LAMBERMON, M.W.W. (1992): The multiple caretaker paradox. In: Pianta, C.R. (ed.). *Beyond the Parent: the role of other adults in children's lives*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- ZEANA, C. H., ANDERS, T. F., SEIFER, R. and STERN, D.N. (1989): Implications of research of infant development for psychodynamic theory and practice. *Journal of the American Academy of Child and Adolescence Psychiatry*. 28, 5:657-668.